

Tęże uwagi dotyczą także... (The text is extremely faded and mostly illegible. It appears to be a review or commentary on a work related to glass, possibly Murano glass as mentioned in the clearer text below.)

Pracownicy... (The text is extremely faded and mostly illegible, continuing the previous paragraph's content.)

...wielu... (The text is extremely faded and mostly illegible.)

...wielu... (The text is extremely faded and mostly illegible.)

(Signature)

Astone Gasparetto, *IL VETRO DI MURANO DALLE ORIGINI AD OGGI*, Venezia 1958, wyd. Neri Pozza, 289 s., 196 ryc., w tym barwnych 16.

Wydana w 1958 r. praca A. Gasparetto *Szkło Murano od początków do dziś* jest całościowym ujęciem problemu niezmiernie interesującego dla całej historii szklarstwa europejskiego. Mimo znacznej ilości prac dotyczących szkła we-

neckiego jest ona, po wydanej w 1874 r. *Monografia della Vetreria veneziana e muranese* (B. Cecchetti, V. Zanetti, E. Sanfermo), dopiero drugą z kolei wyczerpującą publikacją o charakterze monograficznym. Właściwy temat poprzedza krótki, retrospektywny rzut oka na początki i rozwój szklarstwa starożytnego w basenie M. Śródziemnego i na Bliskim Wschodzie oraz przegląd produkcji szklarskiej w Europie „barbarzyńskiej”.

Złożoną problematykę dziejów szkła weneckiego od wczesnego średniowiecza po czasy nowożytne rozpatruje A. Gasparetto w ścisłym związku z ekonomiczno-społecznymi i politycznymi stosunkami północnej Italii. Autor koncentruje uwagę szczególnie na wyspie Murano leżącej na terenie Laguny Weneckiej tuż obok zespołu wysp dzisiejszej Wenecji. Znajdują się na niej obecnie dziesiątki hut szkła o różnej specjalności, różnym zakresie i poziomie produkcji. W przeszłości, jak zobaczymy dalej, huty szkła rozsiane były również na innych wyspach Laguny.

Astone Gasparetto jest autorem licznych prac w zakresie dziejów szklarstwa, zwłaszcza weneckiego, w których, z ogromnym pożytkiem dla swej specjalności, łączy wiedzę technologa z kompetencjami historyka. Omawiana monografia stanowi niejako ukoronowanie długoletnich, szczegółowych studiów analitycznych prezentując czytelnikowi rodzaj syntezy i kompendium wiedzy o tej dziedzinie wytwórczości w ośrodku weneckim.

Praca dzieli się na 5 części obejmujących następujące zagadnienia: 1. Sztuka szklarska przed Murano; 2. Przemysł szklarski Murano; 3. Typowe gałęzie wytwórczości murańskiej; 4. Robotnicy i mistrzowie; 5. Słowniczek techniczny szklarstwa.

W końcowej części zestawione są wszystkie źródła pisane do podjętego w pracy zagadnienia oraz obszerna bibliografia.

Na ilustracje składają się doskonałe zdjęcia wytworów szklanych.

W omówieniu niniejszym ześrodkowano uwagę przede wszystkim na części II pracy, która wiąże się z najdawniejszą historią szklarstwa weneckiego. Na temat jego początków wypowiedziano różne, kontrowersyjne niekiedy sądy oraz sformułowano trudno sprawdzalne hipotezy opierając się na późnych i bardzo skąpych źródłach pisanych. Własny wykład rozpoczyna autor charakterystyką osadnictwa Laguny Weneckiej po najazdach Hunów (V w. n.e.) i Longobardów (VI w. n.e.), które powodowały napływ zbiegłej ludności z łądu stałego na wyspy. Przybysze owi — jak przyjmowano — organizując nowe życie na słabo zagospodarowanych wyspach Laguny prawdopodobnie przynosili ze sobą m. in. umiejętności z zakresu różnych rzemiosł, w tym także zapewne szklarstwa. Uciekinierzy rekrutowali się również z ludności wielkich ośrodków miejskich na łądzie stałym, o starych tradycjach rzymskich. Organizując nowe życie przeszczepiali te tradycje na nowo zajmowane tereny<sup>1</sup>. W ostatnich latach jednak ujęcie to zakwestionowano wykazując brak dowodów na istnienie produkcji szkła w owych starych ośrodkach rzymskich z pobliza Weneckiej Laguny<sup>2</sup>.

Sugestie A. Gasparetto co do początków szklarstwa na terenie Laguny Weneckiej wychodzą z obserwacji rozwoju sztuki mozaikarskiej, która, poświadczona licznymi zabytkami, zwłaszcza w zakresie architektury sakralnej, miała tu swój wielki rozkwit IX—XIV w. Przypuszczalnie w ramach tej produkcji doszło w toku dalszego rozwoju do wytwarzania naczyń. Impuls, który na to wpłynął, mógłby —

<sup>1</sup> Por. G. Zanetti, *Dell'origine di alcune arti principali appresso i Veneziani*, Venezia 1758; V. Zanetti, *Guida di Murano e delle celebri sue fornaci*, Venezia 1866; tenże, [w:] *Monografia della Vetreria Veneziana e Muranese*, Venezia 1874.

<sup>2</sup> Por. L. Zecchin, *Sulla storia dell'arte vetraria muranese*, „Estratto Economico”, Venezia, luty—marzec 1952.

kontynuuje Gasparetto — przyjść za pośrednictwem Benedyktynów, których klasztor znajdowały się wówczas na wyspach Laguny Weneckiej.

Najstarsze wzmianki pisane określają szklarzy weneckich jako „phiolarii” (fiolarii), to znaczy producentów butelek lub naczyń. Tym terminem określani zostali również w pierwszym dziesięcioleciu XIV w. szklarze, którym Wielka Rada Wenecji przyznała licencję na fabrykowanie kostek mozaikowych w tej porze roku, gdy cała wytwórczość szklarska była na Murano zawieszona. Można zatem przypuszczać, że również w zamierzchłych czasach „fiolarii” nie tylko wytwarzali naczynia, lecz także kostki do mozaik, tym bardziej że produkcja ta z punktu widzenia techniki jest łatwiejsza.

Klasztory benedyktyńskie krzewiły zdobycze kultury rzymskiej w różnych dziedzinach wytwórczości i ulepszały je, równocześnie wprowadzając w życie nowe osiągnięcia. Uprawiano w nich złotnictwo, odlewnictwo, produkcję miniatur i in. O szklarstwie wiadomo natomiast niewiele. Jedne z najstarszych wzmianek dotyczących tej gałęzi wytwórczości znajdują się w dziele św. Bedy *Vita* benedyktyńskiego fundatora klasztoru w Wearmouth oraz w liście pewnego opata tego samego klasztoru. Przede wszystkim jednak wymienić trzeba Rabana Maura (ok. 776—856 r.), który w swym dziele encyklopedycznym *De Universo* poświęcił cały rozdział zagadnieniu szkła. Powołuje się też Gasparetto dla poparcia swej hipotezy na dzieło Teofila, działającego około połowy X w. w klasztorze w Kolonii. Teofil, jak sam wyznaje w prologu do księgi dotyczącej szklarstwa, nauczył się sztuki wytwarzania mozaik dla własnego doświadczenia. Przypuszcza więc Gasparetto, że także inne techniki szklarskie, opisane w traktacie, były przez niego sprawdzone. W czasach Ottona Wielkiego mnisi benedyktyńscy byli szczególnie aktywni jako malarze fresków i miniaturzyści, złotnicy, odlewcy, a także szklarze. Recepty zawarte w *Schedula* Teofila wpłynęły zapewne m. in. na produkcję witraży w Niemczech i we Francji w tym czasie.

Na początki szklarstwa weneckiego rzuca pewne światło dokument z 982 r., który wskazywałby na stosowanie i tutaj dydaktyki benedyktyńskiej. Przypuszczalnie istnieli tu już wówczas świeccy producenci naczyń szklanych, zwłaszcza fiolek lub butelek. W okresie VIII—X w. znane są z dokumentów pisanych liczne klasztory znajdujące się bądź na lądzie stałym w pobliżu Wenecji, bądź też na terenie jej Laguny. Najbliższy dzisiejszej Wenecji był klasztor na wyspie S. Giorgio Maggiore (obecnie wyspa ta należy do Wenecji). W dokumencie nadania z 20 grudnia 982 r. na rzecz tego klasztoru, wśród licznych podpisów doży, patriarchy z Grado, biskupów i prymasów republiki weneckiej spotykamy także przedstawicieli ludu i mieszczan. Wśród nich figuruje imię weneckiego producenta szkła Domenico „fiolario” („Sigt manu dóm fiolario cons.”). Jest to najstarsza jak dotąd wzmianka ze źródeł pisanych. Oznacza to — zdaniem Gasparetto — że szklarstwo było już wówczas wyspecjalizowane i oddzielone od produkcji mozaikarskiej. Istnienie w tym dokumencie obok podpisu doży imienia producenta naczyń szklanych można — według Gasparetto — tłumaczyć między innymi jako wyraz wdzięczności ze strony młodego państwa weneckiego dla zakonu, który się zasłużył w rozpowszechnianiu na wyspach wiedzy praktycznej w zakresie szklarstwa.

Na rzecz klasztoru na wyspie S. Giorgio Maggiore istniały i w późniejszych latach hojne nadania. Między innymi w 1087 r. uzyskał on dobra położone na Murano. W akcie nadania figuruje tu ponownie imię producenta naczyń — „Petrus phiolarius”. Wreszcie w dokumencie z 1090 r., nadającym klasztorowi dobra położone w Konstantynopolu (podarowane Weneccjanom przez imperatora A. Comnena), po raz trzeci występuje „fiolario”, słynny Pietro Flabianico. Był on do niedawna uważany za najstarszego znanego ze źródeł, hutnika szkła weneckiego.

Fakt, że imiona pierwszych producentów szkła Laguny, jakie wymieniają dokumenty z X i XI w., figurują wyłącznie w aktach donacyjnych na rzecz klasztorów benedyktyńskich nie jest — zdaniem Gasparetto — przypadkiem. Może od tego czasu sztuka szklarska rozwijała się na Murano, gdzie, jak wzmiankowano, klasztor z S. Giorgio Maggiore miał rozległe posiadłości. Tutaj też w 1111 r. założono nowy klasztor pod tym samym wezwaniem, być może w celu dalszego rozwijania sztuki szklarskiej.

O znajomości rzemiosła szklarskiego w klasztorach benedyktyńskich w XI w. świadczy manuskrypt *De Universo* lub *De origine rerum* Rabana Maura powstały w Monte Cassino w 1023 r. W nim występuje najstarsze wyobrażenie pieca wczesnośredniowiecznego do wytopu szkła.

Resumując te dane — zagadnienie początków szklarstwa weneckiego znajduje w hipotezie A. Gasparetto jakieś nowe rozwiązanie. Od produkcji mozaikarskiej przechodzi ono do wytwarzania naczyń i podobnie jak na innych terenach Italii i Europy opiera się na starych technikach rzymskich pośrednio lub bezpośrednio, przy czym duży jest tutaj wkład klasztorów benedyktyńskich.

Hipoteza A. Gasparetto, przekonywająca w zakresie udokumentowań źródłowych, nasuwa jednak pewne wątpliwości. Dotyczą one przede wszystkim wyróżnianych przez autora etapów produkcji szklarskiej na terenie Laguny, która miałaby w początkowej fazie rozwoju ograniczać się do wytwarzania kostek mozaikowych i dopiero w dalszej swej ewolucji dojść do wydmuchiwania naczyń. Można w tym przypadku, jak się wydaje, mówić jedynie o różnej specjalizacji współczesnych sobie hut szklanych, której tradycje sięgają cesarstwa, a nie przyrównywać obu tych typów produkcji szklarskiej do kolejnych etapów rozwoju. Wyniki polsko-włoskich badań archeologicznych nad początkami Wenecji, prowadzonych w latach 1961—1962 na wyspie Torcello na Lagunie, zdają się wymownie świadczyć o tym, że produkcja kostek mozaikowych stanowiła jeden z nurtów wytwórczych w ramach jednej i tej samej huty szkła. Na istnienie podobnej sytuacji także w wiekach późniejszych wskazywałby wzmiankowany dokument z XIV w.

W warsztacie torcellańskim, pochodzącym najprawdopodobniej z VII w. n.e., produkowano zasadniczo naczynia, jednakże istnieją pewne dane pozwalające wnioskować, że zajmowano się tutaj również wytwarzaniem kostek mozaikowych, w tym także połączanych. Ośrodek na Torcello musiał mieć duży rozmach produkcyjny, o czym świadczą przede wszystkim rozmiary odkrytych pozostałości pieców. Jeden z nich, kolisty, posiada średnicę około 3,50 m, a długość pieca do odprężania szkła wynosi ponad 6 m. Poza konstrukcjami kilku pieców szklarskich odkryto duży zespół charakterystycznych zabytków ruchomych (tygłe, przykrywy do otworów piecowych, żużel, zakrzepła masa szklana, fragmenty naczyń, kostki mozaikowe), które pozwalają zorientować się w toku produkcyjnym i poziomie tej najstarszej dotąd na Lagunie Weneckiej huty szkła. Nie potrzeba tu dodawać, że odkrycie to zmienia w sposób zasadniczy dotychczasowe hipotezy co do chronologii i charakteru pierwocin szklarstwa weneckiego<sup>3</sup>.

Liczne źródła pisane dotyczące wytwórczości szklarskiej Wenecji pochodzą z XIII w. Informują one szeroko między innymi o organizacji rzemiosła i zbytu, o prawodawstwie i sądownictwie. W 1271 r. następuje reforma starszych rozporzą-

<sup>3</sup> Por. L. Leciejewicz, E. i S. Tabaczyńscy, *Ricerche archeologiche nell'area della Cattedrale di Torcello nel 1961*, „Bollettino dell'Istituto di Storia della Società e dello Stato Veneziano”, Venezia t. 3: 1961, s. 26 n.; ci sami, *Ricerche archeologiche a Torcello nel 1962*, „Bollettino...”, Venezia t. 5—6, 1963—1964, s. n.; W. Hensel, L. Leciejewicz, E. i S. Tabaczyńscy, *Polsko-włoskie badania nad początkami Wenecji*, „Archeologia Polski”, t. 10: 1965 z. 2, s. 600 n.

dzeń w tych zakresie, uwzględniająca wszystkie prawa i zakazy obowiązujące hutników, producentów wytworów szklanych oraz handlarzy. W 1291 r. Wielka Rada Wenecji wydaje dekret nakazujący koncentrację wszystkich hut szkła na Murano ze względu na bezpieczeństwo przeciwpożarowe. W samej Wenecji pozostają tylko fabrykanci szkła mniejszej wartości („verixelli”). Odtąd dzieje szklarstwa weneckiego będą związane z wyspą Murano.

Bardzo interesujące są informacje Gasparetto dotyczące obróbki i produkcji szkła na Murano w przeszłości i obecnie. Autor, opierając się na średniowiecznych źródłach pisanych usiłuje odtworzyć konstrukcje pieców i tok pracy dawnych hut. Uważa, że „fiolarii” używali pieców prawie takiego samego typu jak Rzymianie, przejęli także ich technikę produkcji i obróbki szkła, która w wyniku postępu i rozwoju rzemiosła uległa pewnym, nieznacznym zmianom.

Z początkiem XV w. szklarstwo murańskie zaczyna walczyć o pierwszeństwo w świecie. Najwcześniejsze ze znanych dotąd wytworów Murano pochodzą jednak dopiero z XIV stulecia. Nie podjęto bowiem do tej pory specjalnych badań wykopaliskowych na terenie Murano.

Dalszy, bujny rozwój szklarstwa weneckiego trwa, z pewnymi regresami, nieprzerwanie do naszych czasów. W epoce baroku osiągnęło ono hegemonię w skali światowej.

Część trzecia pracy poświęcona jest charakterystyce wytwórczości murańskiej na przestrzeni dziejów, którą zawsze cechowały dwa nurty: użytkowy i luksusowy. Do połowy XV w. posługuje się Gasparetto prawie wyłącznie źródłami pisanymi, gdyż poza kilkoma wyjątkami, brak materiałów innego rodzaju. Obok produkcji naczyń różnego typu omawia szczegółowo technikę wytwarzania paciorków, kostek mozaikowych, szyb witrażowych, luster i innych. Tę część pracy kończy autor rzutem oka na dzisiejszy charakter i rozmiary szklarstwa na wyspie Murano.

Przedostatnia część pracy zatytułowana „Robotnicy i mistrzowie” daje wgląd w aktualne warunki pracy na Murano i organizację rzemiosła. Informuje też o sposobie pracy i życia hutników, zwłaszcza „mistrzów”, aby — jak mówi Gasparetto — „dać potrzebny punkt odniesienia dla badań przyszłości”.

Bardzo pożyteczny jest, zawarty w piątej części pracy, słowniczek techniczny szklarstwa, uwzględniający archaiczne jak i współczesne techniki pracy, narzędzia i wytwory.

*Eleonora Tabaczyńska*